

УДК 159.922.73

Максимова Н. Ю.

ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОБАЦІЙНИХ ПРОГРАМ ЯК ФАКТОР ПОПЕРЕДЖЕННЯ РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

Максимова Н.Ю. Впровадження апробаційних програм як фактор попередження рецидивної злочинності. Статтю присвячено висвітленню питань щодо проблем, які виникають в процесі впровадження пробаційних програм. Розглянуто соціально-психологічний аспект попередження злочинності підлітків та молоді, а саме вплив життєвої ситуації в територіальній громаді та різновиду соціальної дезадаптації неповнолітніх. Показано, що складність процесу ресоціалізації передбачає необхідність спеціальних знань з психології, психіатрії, соціальної роботи тощо. Запропоновано шляхи соціально-психологічного забезпечення діяльності служби пробації. Розроблено систему профілактики правопорушень неповнолітніх як комплекс заходів на рівні громади.

Ключові слова: служба пробації, соціальна дезадаптація, пробаційні програми, ресоціалізація, громада.

Максимова Н.Ю. Внедрение пробационных программ как фактор предупреждения рецидивной преступности. Статья посвящена освещению вопросов по проблемам, которые возникают в процессе внедрения программ пробации. Рассмотрен социально-психологический аспект предупреждения преступности подростков и молодежи, а именно влияние жизненной ситуации в территориальной общине и разновидности социальной дезадаптации несовершеннолетних. Показано, что сложность процесса ресоциализации предусматривает необходимость специальных знаний по психологии, психиатрии, социальной работы и др. Предложены пути социально-психологического обеспечения деятельности службы пробации. Разработана система профилактики правонарушений несовершеннолетних как комплекс мероприятий на уровне общины.

Ключевые слова: служба пробации, социальная дезадаптация, программы пробации, ресоциализация, общество.

Постановка наукової проблеми. Актуальність впровадження пробаційних програм з метою профілактики повторних правопорушень неповнолітніх не викликає сумніву, оскільки включає соціально-психологічний аспект попередження злочинності підлітків та молоді.

Метою реалізації пробаційних програм, що входять до складу системи ресоціалізації є попередження рецидиву правопорушень підлітків, а отже, насамперед, забезпечення їх працевлаштування та навчання. Органи пробації сприяють залученню неповнолітніх до навчання та здобуття ними повної загальної середньої освіти. Крім цього, необхідне створення сприятливого соціального середовища, тому виховна робота щодо неповнолітніх може проводитися із залученням батьків (або їх законних представників), а в разі неможливості – залучення наставників. Отже, важливим ресурсом у вирішенні проблеми запобігання правопорушенням є територіальна громада. Саме її представники мають діяти шляхом усунення причин та обставин, що можуть спонукати до злочинності серед неповнолітніх. Зокрема, зусилля громади повинні спрямовуватись на налагодження конструктивної соціальної взаємодії підлітків між собою та підвищення рівня їхньої довіри до правоохоронних органів; на проведення презентацій, тренінгів, навчальних семінарів для правоохоронних органів та шкільної служби порозуміння, тренінгів з розвитку життєвих навичок для учнів тощо; на проведення спільних заходів для дітей та правоохоронців (наприклад, змагання з футболу тощо). Активізація та залучення громадськості до створення безпечного та мирного середовища для дітей є запорукою зниження рівня злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В законі «Про пробацію» зазначається, що соціально-виховна робота — це цілеспрямована діяльність персоналу органів пробації для досягнення мети виправлення клієнтів пробації. Соціально-виховна робота проводиться за індивідуальним планом роботи з клієнтом пробації з урахуванням оцінки ризиків вчинення повторних кримінальних правопорушень та передбачає диференційований підхід. Побудова індивідуальних диференційованих пробаційних програм ресоціалізації є складним і водночас творчим процесом, у якому беруть участь фахівці соціально-психологічної, виховної роботи й сам засуджений. Програма не є простою сукупністю заходів, - це система виховних впливів спеціалістів, що спрямовані на стимулювання власної соціально схвалюваної діяльності підлітка за чітко визначеним планом і відповідними строками виконання. Складається така програма, як правило на півроку, а в особливо складних випадках на один-три місяці. Відповідно до результатів виконання програми, засуджений отримує певну ступінь заохочувальних діянь. Проте, зараз репертуар таких діянь вкрай вузький. Зокрема, за сумлінну поведінку і відповідальне ставлення до навчання, праці, активну участь у позакласній роботі до підлітків можуть бути застосовані наступні заохочення: подяка, нагородження похвальною грамотою, нагородження подарунком тощо. Зрозуміло, що для неповнолітніх правопорушників такі заохочення не є достатніми, оскільки особливості підліткового віку зумовлюють прагнення до інших стимулів.

Зважаючи на те, що кримінальна поведінка неповнолітніх засуджених зумовлена різними типами соціальної дезадаптації, пробаційні програми цих підлітків також мають диференційованими.

Відповідно до закону, до реалізації пробаційних програм можуть залучатися підприємства, установи та організації незалежно від форми власності. Звичайно, це дуже потрібно, проте без участі соціальних служб для сім'ї та молоді координація зусиль різних закладів навряд чи можлива.

Аналіз ролі громади у профілактиці правопорушень показує, що попри наявність великої кількості різних державних органів та служб, які відповідають як за роботу з профілактики правопорушень неповнолітніх, так і за стан злочинності у суспільстві загалом, великою проблемою залишається ефективність взаємодії всіх цих органів [1, 2 та інш]. Як свідчать дослідження, кожне правопорушення психологічно часто залишається «злочином проти держави», попри те, що його

учасниками є конкретні люди і у них є власне бачення цієї ситуації. Часто неправильна поведінка у конфліктній ситуації призводить до перетворення конфлікту на кримінальний злочин, який впливає не лише на безпосередніх учасників ситуації, але й на їхнє оточення. Отже, необхідно випрацювати систему, яка б поєднувала індивідуальний підхід та офіційні функції державних органів.

На основі аналізу ситуації щодо ризику скоєння правопорушень неповнолітніми у даному населеному пункті (територіальній громаді) відбувається прийняття рішення про впровадження системи профілактики правопорушень. Соціально-психологічний аспект профілактики правопорушень підлітків та молоді є вкрай важливим, оскільки саме в цьому віці відбувається вибір людиною свого подальшого життєвого шляху.

Профілактика правопорушень включає психологічну корекцію особистості підлітків та молоді, яким притаманна соціальна дезадаптація. Це неможливо без зміни соціальної ситуації розвитку особи. Зміна соціальної ситуації розвитку дитини полягає у створенні сприятливих умов для задоволення не тільки її вітальних, а й базових соціальних потреб. Це дасть можливість зменшити соціальну дезадаптацію, а отже й попередити правопорушення.

Мета статті: розробити систему взаємодії громади та служби пробації в ході впровадження пробаційних програм, що забезпечить попередження повторних правопорушень серед дітей та молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Система профілактики правопорушень серед дітей та молоді – це продукт комплексного підходу, який на рівні громади об'єднує зусилля органів місцевої влади та самоуправління, правоохоронних органів, соціальних служб, освітніх закладів та громадських організацій задля ефективного попередження та реагування на порушення закону та суспільного порядку в громаді, виховання молоді в дусі поваги до загальнолюдських цінностей та прав людини.

Система охоплює три рівні профілактики, що забезпечує комплексність підходу до вирішення проблеми попередження правопорушень. Первинний рівень профілактики - налагодження конструктивної соціальної взаємодії підлітків, формування у них соціально прийнятної, законслухняної поведінки. На цьому етапі відбувається формування ціннісної основи для побудови стосунків, утвердження принципів поваги до людської гідності, суспільної моралі та відповідальності. Вторинний рівень профілактики - реагування на прояви протиправної поведінки серед дітей та молоді, мета якого - усунення її причин та запобігання вчиненню правопорушень у майбутньому. На цьому етапі потрібно використовувати різні відновні практики, індивідуальні консультації та групову роботу. Третинний рівень профілактики – передбачає дії, що уособлюють реакцію на вчинення злочину. Такі дії мають на меті попередження повторних правопорушень. Це можливо завдяки усуненню причин та обставин, що спонукали підлітка чи молоду людину до вчинення злочину та створення умов для прийняття правопорушником відповідальності за скоєне та відшкодування завданої злочинном шкоди.

Ресоціалізація передбачає соціальну, педагогічну та психологічну корекцію протиправної поведінки і містить такі елементи.

1. Визначення причин і факторів порушень суспільних вимог (норм і законів), їх одиничність чи рецидивність;
2. Визначення ставлення людини до соціальних норм, вимог і власної поведінки.
3. Виявлення стимулів, що мають бути застосовані з метою корекції, та необхідних санкцій, що передбачені в разі відмови девіанта дотримуватися соціальних норм.
4. Наявність державних інституцій, установ, закладів, що здійснюють соціалізуючі впливи.
5. Соціально-психологічний прогноз подальшого життєвого шляху особи з девіантною поведінкою.

Ефективне здійснення соціального контролю та застосування відповідних впливів можливе за умов, коли аналізуються не лише дії девіанта, а й його особистість та ставлення до своєї поведінки. Для цього нами розроблена нами структура девіантної поведінки, що розкриває саме специфіку різних типів соціальної дезадаптації, дає їх якісну характеристику, розкриває їх чинники [3].

Наші дослідження показали, що відповідно до типу соціальної дезадаптації підліток по-різному стає правопорушником. Відомо, що в цьому віці здебільшого шлях до кримінальної поведінки проходить через перебування в асоціальній групі. Для соціально дезадаптованих за типом педагогічної занедбаності такий перехід є досить легким. Оскільки їхні моральні принципи та соціально схвалювані норми поведінки так і не були сформовані, вони легко засвоюють ціннісні орієнтації нових друзів. Більше того, значна частина підлітків цього типу належить до неблагополучних сімей, а отже, вони ще раніше засвоюють кримінальну субкультуру. Саме вони й становлять основу асоціальних угруповань, підтримують їхню ідеологію, традиції, є помічниками дорослих рецидивістів, які здебільшого (явно чи таємно) і спрямовують діяльність такої групи.

Для соціально дезадаптованих підлітків ситуативного типу також можливим є перебування в асоціальних групах. Найчастіше вони потрапляють туди у разі втечі з дому (за конфліктної чи психотравмуючої ситуації), або щоб довести дорослим своє право на самостійність. Проте внутрішньо вони залишаються чужими цьому середовищу й у міру виходу з кризової ситуації намагаються порвати зв'язки з такими групами.

За ситуативно зумовленої соціальної дезадаптації, природно, передусім потрібно усунути психотравмуючі впливи і вирішити конфліктну ситуацію. Корекційні заходи за такого типу соціальної дезадаптації полягають у зміні соціальної ситуації розвитку дитини. Якщо це вдається здійснити, то поведінка дитини нормалізується і стає адаптивною без додаткової роботи безпосередньо з дитиною, як це необхідно у разі інших різновидів девіантної поведінки.

Підлітки, яким притаманна особистісно зумовлена соціальна дезадаптація, тобто власне важковиховувані, стають на шлях протиправної поведінки найбільш усвідомлено й міцно. Через те, що їхня діяльність детермінується особистісними новоутвореннями і, передусім, розбіжністю ставлень, вони діють протиправно через протиставлення себе суспільству в цілому.

Система профілактики, що ми пропонуємо працює за рахунок таких факторів: 1) завдяки зусиллям громади відбувається усунення причин та обставин, які спонукають підлітків та молодь до вчинення протиправних дій; 2) силами соціальних працівників здійснюється активне залучення громади до процесу реабілітації підлітків та молоді, що порушили закон або виявляють девіантну поведінку. Це можливо зробити різними методами, наприклад через включення їх до діяльності у громадських справах; 3) представники громади створюють умови, за яких правопорушники можуть усвідомити наслідки своїх вчинків та взяти на себе відповідальність за усунення завданої ними шкоди.

Вплив зазначених факторів буде продуктивним та дасть можливість провадити відповідні заходи в тому разі, якщо буде передбачено узгодження бачення організації роботи з профілактики правопорушень у громаді та прийняття відповідних рішень, інформування та навчання широкого кола фахівців, визначення лідерів та ключових учасників процесу, формування завдань та плану діяльності, розподіл обов'язків, забезпечення ресурсів та домовленості щодо комунікації та інформування.

Діяльність з впровадження нашої системи можна умовно поділити на такі етапи: аналіз ситуації в громаді та прийняття рішення про впровадження системи профілактики правопорушень неповнолітніх; організаційно-адміністративне забезпечення та навчання фахівців; перегляд досягнутих результатів та планування подальших кроків.

Розглянемо більш детально етапи впровадження пробаційних програм як складової системи профілактики повторних правопорушень неповнолітніх у громаді.

На основі аналізу ситуації щодо ризику скоєння правопорушень неповнолітніми у даному населеному пункті (територіальній громаді) відбувається прийняття рішення про впровадження системи профілактики правопорушень.

Наступний етап впровадження системи профілактики правопорушень неповнолітніх в громаді - організаційно-адміністративне забезпечення та навчання фахівців. Цей етап складається з наступних кроків: 1. Створення координаційної ради та прийняття місцевої програми профілактики правопорушень серед дітей та молоді, випрацювання плану впровадження запланованих змін. Координаційна рада — це команда, до складу якої входять представники правової системи, зокрема правоохоронних органів, а також органів місцевої влади, соціальних служб і неурядових організацій. Координаційна рада ухвалює рішення щодо адаптації і забезпечення функціонування системи профілактики правопорушень неповнолітніх на рівні міста, району чи області.

2. Заснування центру відновного правосуддя у громаді; навчання фахівців та налагодження співпраці. Започаткування мережі шкільних служб порозуміння.

3. Впровадження пробаційних програм відповідно до індивідуального плану роботи з кожним неповнолітнім засудженим.

Слід зазначити, що окрім представників неурядових організацій мають бути залучені насамперед працівники відділів ювенальної превенції Міністерства юстиції та служби пробації. Відповідно до нещодавно прийнятого в Україні закону «Про службу пробації», проблеми профілактики правопорушень у громаді стосуються й представників пенітенціарної системи. Це пояснюється тим, що дуже вагомим фактором поширення злочинності неповнолітніх є вплив на підлітків молодих людей, які вже відбули покарання в місцях позбавлення волі. Відомо, що в асоціальних угрупованнях саме вони користуються найвищим авторитетом. Отже, профілактика злочинності неповнолітніх включає не тільки вторинну (не допустити правопорушень серед підлітків), а й третинну – докласти зусиль для ресоціалізації тих дітей, які схибили, вчинили правопорушення.

Щоб забезпечити реалізацію другого рівня профілактики злочинності серед підлітків та молоді, координаційна рада розробляє план дій у разі виявлення девіантної поведінки дітей та молоді (первинне втручання в конфлікт, залучення соціальних служб, громадських організацій тощо для надання допомоги всій родині). Координаційна рада ініціює також проведення медіацій та кіл примирення у шкільному середовищі при виявленні конфлікту.

Постійним же завданням координаційної ради є формування у дітей та молоді поваги до суспільних цінностей, що сприятиме соціально прийнятній поведінці.

У тих випадках, якщо ці заходи не мали позитивного ефекту і підліток, чи молода людина все ж скоїла правопорушення, координаційна рада опікується тим, щоб відбулося проведення медіацій у кримінальних справах з метою прийняття правопорушником відповідальності за скоєне та відшкодування збитків. Одну з ключових ролей у впровадженні системи профілактики правопорушень на другому рівні може взяти на себе центр відновного правосуддя у громаді [2]. Відновне правосуддя – це процес, у результаті якого сторони кримінального конфлікту разом вирішують, яким чином ліквідувати його наслідки, а злочинець усвідомлює, які висновки йому слід зробити для того, щоб у майбутньому не скоювати правопорушень. Відновне правосуддя являє собою принципово новий підхід до ліквідації злочинності.

Функцію центру має виконувати недержавна (благодійна, громадська) організація, місія якої відповідає завданню формування безпечної громади та реалізації профілактичних програм, і яка візьме на себе координаційну роль під час реалізації відповідних заходів. Відновне правосуддя – це процес, у результаті якого сторони кримінального конфлікту разом вирішують, яким чином ліквідувати його наслідки, а злочинець усвідомлює, які висновки йому слід зробити для того, щоб у майбутньому не скоювати правопорушень.

Слід відмітити, що хоча відновне правосуддя існує кілька десятиріч, тільки останніми роками воно набуло підтримки і в Україні. Стає все більш очевидним, що за цим терміном стоїть не лише конкретний метод, техніка або програма. Усі більше науковців і практиків розуміють, що відновне правосуддя являє собою новий погляд на розв'язання проблеми. Медіація у відновному правосудді застосовується як альтернативний метод відносно судового розгляду. Направлення на застосування програм відновного правосуддя дають правоохоронні органи після ретельного вивчення особистості злочинця, обставин правопорушення і за наявності згоди жертви. Природно, стосовно неповнолітніх така процедура є особливо ефективною у випадку, якщо це правопорушення є першим і не особливо тяжким. Проте, оскільки в

законодавстві України відновне правосуддя не обумовлено, дозвіл на застосування відновного правосуддя у рамках даної програми дається окремо для кожного випадку, і надалі процес реалізації знаходиться під ретельним наглядом правоохоронних органів.

Важливим напрямом є координація роботи відповідних служб для проведення консультування батьків, залучення громадськості та державних і соціальних служб для реінтеграції у суспільство дітей та молоді, що скоїли правопорушення.

Гуманізація процесу перевиховання, забезпечення усвідомлення неповнолітнім своєї гідності, самоцінності, психологічної захищеності є умовою його ресоціалізації, а отже, й профілактики рецидивної злочинності.

Висновки і перспективи подальшого дослідження.

Соціально-психологічний аспект профілактики правопорушень підлітків та молоді є вкрай важливим, оскільки саме в цьому віці відбувається вибір людиною свого подальшого життєвого шляху.

Впровадження пробаційних програм буде ефективним за умов зміни соціальної ситуації розвитку неповнолітніх, що здійснюється завдяки включенню позитивних факторів впливу громади.

Ефективне здійснення соціального контролю та застосування відповідних впливів можливе за умов, коли аналізуються не лише дії девіанта, а й його особистість та ставлення до своєї поведінки. Для цього слід застосовувати розроблену нами структуру девіантної поведінки, що розкриває саме специфіку різних типів соціальної дезадаптації, дає їх якісну характеристику, розкриває їх чинники.

Застосування корекційних впливів, що спрямовані на детермінанти скоєння злочинів та враховують особистісні якості правопорушників, є більш ефективним. Саме це й означає врахування психологічних факторів ресоціалізації.

Розроблено систему профілактики правопорушень неповнолітніх як комплексний підхід, що на рівні громади об'єднує зусилля органів місцевої влади та самоуправління, правоохоронних органів, соціальних служб, освітніх закладів та громадських організацій.

Система профілактики, що ми пропонуємо працює за рахунок таких факторів: завдяки зусиллям громади відбувається усунення причин та обставин, які спонукають підлітків та молоді до вчинення протиправних дій; силами соціальних працівників здійснюється активне залучення громади до процесу реабілітації підлітків та молоді, що порушили закон або виявляють девіантну поведінку. Це можливо зробити різними методами, наприклад через включення їх до діяльності у громадських справах; представники громади створюють умови, за яких правопорушники можуть усвідомити наслідки своїх вчинків та взяти на себе відповідальність за усунення завданої ними шкоди.

Ураховуючи те, що впровадження пробаційних програм з метою попередження повторних правопорушень передбачає необхідність працівникам служби пробації брати на себе багато ролей (соціального працівника, психолога, педагога) перспективою подальшого дослідження є розробка навчальних програм цих працівників з відповідної тематики.

Maksymova, N.Yu. Introduction of probation programs as a factor of preventing recurrent crime. The article is devoted to the coverage of issues on the problems that arise in the process of introducing probation programs. The socio-psychological aspect of crime prevention for adolescents and young people is examined, namely the impact of the life situation in the territorial community and the variety of social disadaptation of minors. It is shown that the complexity of the process of resocialization provides for the need for special knowledge in psychology, psychiatry, social work, etc. Socio-psychological support for the probation service is suggested. A system for preventing juvenile delinquency as a set of measures at the community level has been developed.

Keywords: probation service, social disadaptation, probation programs, resocialization, society.

Список використаних джерел

1. Гірник А.М., Горова А.О., Дума Л.Т. Соціальна робота і програми відновного правосуддя: теорія та практика / К.: УЦП – 2009 - 214 с.
2. Замула С.Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах: Навчально-методичний посібник / ДПтСУ, під заг. ред. д. пед. н. Оржеховської В.М., 2011 – 240 с.
3. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки: навч. посібник / Н.Ю. Максимова. – К.: Либідь, 2011. – 520 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Gornyak A.M., Gorovaya A.A., Duma L.T. Sotsial'naya rabota i programmy vosstanovitel'nogo pravosudiya: teoriya i praktika / M.: UTSP - 2009 - 214 s.
2. Zamula S.YU. Profilaktika vliyaniya kriminal'noy subkul'tury na nesovershennoletnykh osuzhdennykh v spetsial'nykh vospitatel'nykh uchrezhdeniyakh: Uchebno-metodicheskoye posobiye / GPTS, pod obshch. red. d. ped. n. Orzhekhovskiy V.M., 2011 - 240 s.
3. Maksimova N.YU. Psikhologiya deviantnogo povedeniya: ucheb. posobiye / N.YU. Maksimova. - M.: Prosveshcheniye, 2011. - 520 s.

Відомості про автора

Максимова Наталія Юріївна, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор психологічних наук

Maksymova, Nataliia Yu., Dr., dept. of social work, faculty of psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

E-mail: 3481160@gmail.com